

Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında hal kayıt sisteminin çiftçiler tarafından kullanılma durumu: İzmir ili örneği

The status of using wholesale market registration system by farmers in the marketing of agricultural products: The case of Izmir province

Filiz KINIKLI^{id}, Hakan ADANACIOĞLU^{id}, Cemile YILMAZ^{id}, Gizem ÖZER^{id}

Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova/İzmir

Sorumlu yazar (Corresponding author): F. Kinikli, e-posta (e-mail): filiz.kinikli@ege.edu.tr

Yazar(lar) e-posta (Author e-mail): hakan.adanacioglu@ege.edu.tr, cemileyilmz2@outlook.com, gzm.773@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Alınış tarihi 19 Şubat 2019
Düzeltilme tarihi 13 Mart 2019
Kabul tarihi 8 Nisan 2019

Anahtar Kelimeler:

Toptancı halleri
Kayıt sistemi
Çiftçiler
Tarım
Pazarlama

ÖZ

Sahip olduğu ekolojik özellikler nedeniyle Türkiye'nin, hemen hemen tüm tarım bölgelerinde, açıkta meyve ve sebze üretimi yapılabilmektedir. Yaş meyve ve sebzelerin pazarlamasında en büyük rolü toptancı halleri ve bu hallerde görev alan komisyoncular üstlenmektedir. Toptancı hallerinde işlem gören sebze ve meyvenin, iç piyasaya sürülen sebze ve meyvenin yalnızca %30'unu oluşturduğu, %70'inin ise kayıt dışı olarak pazarlandığı yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Kayıt dışılık ne kadar fazla olursa ekonomik kayıp ve haksız rekabette o kadar fazla ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de sebze ve meyvede kayıt dışılığı önlemek amacıyla 2012 yılında yürürlüğe giren 5957 sayılı yeni hal kanunu kapsamında hal kayıt sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı üreticilerin hal kayıt sistemini kullanımını ortaya koyarak, kayıt dışı ticareti miktar ve değer olarak tespit etmektir. Araştırmada gayeli kota örnekleme kullanılarak patates, mandalina ve şeftali üreticilerinden toplam 150 üretici ile görüşülmüştür. Çalışmada üreticilerin hal kayıt sistemi kavramını duyma oranının yüksek olduğu belirlenmiş fakat kayıt olma oranının yeterli düzeyde olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca sisteme kayıt olan üreticilerin bildirim yapma oranının oldukça düşük olduğu görülmüştür. 2017 yılı için kayıt dışılığın mandalinada %15, şeftalide %8 ve patatesten %1 olduğu tespit edilmiştir. Bu sistemdeki en önemli sorun üreticilere hal kayıt sistemi ve işleyişi hakkında gerekli bilginin kurumlar tarafından verilmeyişidir. Bu kapsamda çiftçilere hal kayıt sisteminin ne demek olduğu, hal kayıt sistemine nasıl kayıt olunacağı ve nasıl bildirim yapılması gerektiğini açıklayan bilgilendirme amaçlı eğitim çalışmaları yapılmalıdır.

ARTICLE INFO

Received 19 February 2019
Received in revised form 13 March 2019
Accepted 8 April 2019

Keywords:

Wholesale markets
Registration system
Farmers
Agriculture
Marketing

ABSTRACT

Due to ecological properties had by Turkey, fruit and vegetable production is grown in almost all agricultural areas. The significant role in the marketing of fresh fruits and vegetables belongs to wholesale food markets and wholesale market brokers. In the literature, it was determined that 70% of fresh vegetables and fruits were marketed as informal. If there is an informality in an economy, loss and unfair competition arises. In Turkey, the law no:5957 was gone into operation in 2012 and the new wholesale market law has been applied. The purpose of this study is to determine the usage status of the wholesale market registration system by farmers and to determine the informal trade. In this research, using Quota sampling the questionnaire was applied to potato, mandarin, and peach total of 150 farmers. In the study, it was determined that the rate of hearing the concept of the wholesale market registration system was high but the rate of registration was low. It is determined that farmers who were registered to the system the rate of notifying is very low. In the study, it was determined that the informal market was 15% in Mandarin, 8% in peach and 1% in potato. The most important problem in the wholesale market registration system is the lack of information about the farmers' wholesale market registration system and operation. In this context, informational training studies should be done to explain to farmers what the registration system means, how to register to the registration system and how to notify them.

1. Giriş

Türkiye'nin sahip olduğu ekolojik özellikler nedeniyle, hemen hemen tüm tarım bölgelerinde, açıkta meyve ve sebze üretim olanağı bulunabilmekte ve örtü altı sebze yetiştiriciliği de giderek yaygınlaşmaktadır. Bu nedenle, meyve-sebze üretimi, başta Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgeleri olmak üzere, geniş bir üretici kesiminin geçim kaynağını oluşturmaktadır (Eraktan 1997).

Yaş meyve ve sebzelerin pazarlamasında en büyük rolü toptancı halleri ve bu hallerde görev alan komisyoncular üstlenmektedir. Ayrıca toptancı hallerinin ürünleri kayıt altına alması da önemli bir husustur. Kayıt dışılık ne kadar fazla olursa ekonomik kayıp ve haksız rekabette o ölçüde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de Toptancı Halleri, 1960 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 15. maddesine göre kurulmakta ve 16.05.1960 tarih ve 10605 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 80 sayılı toptancı hallerinin yönetim şekli hakkındaki kanun hükümlerine göre, belediyelerin sorumluluğunda yönetilmektedir (Demirbaş 2001). Fakat yasadaki bazı boşluklardan dolayı, 27 Haziran 1995 tarihinde 'Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında KHK 22326 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun hükmünde kararnameye göre 'Haller Yasası' olarak bilinen 4367 sayılı 'Yaş Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlenmesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun', 11.06.1998 tarihinde kabul edilerek, 14.06.1998 tarihinde 23372 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece 1995 yılında çıkarılan 552 sayılı KHK'de bazı değişikliklerle üç yıl sonra yasalasmıştır (Giray 1998).

552 sayılı KHK'de genel olarak; yaş meyve ve sebzelerin alımı, satımı ve devri ile toptancı halleri ve pazar yerlerinin kuruluş, işleyiş, yönetim ve denetimlerine ilişkin esaslardan bahsedilmiştir. Bu kararname, üç temel esas üzerine kurulmuştur. Bunlar; yaş sebze ve meyvelerin öncelikle hallerde toplanması; serbest rekabet koşulları altında en uygun fiyat oluşumunun sağlanması ve denetimin geniş ölçüde belediyeler eliyle yürütülmesi şeklindedir (Sayın ve Mencet 2007). Canik ve Alparslan tarafından 2010 yılında yapılan bir çalışmada, 552 sayılı KHK'de yapılan değişikliklere rağmen kayıt dışılığın önlenemediği belirlenmiştir. Yine aynı çalışmada toptancı hallerinde işlem gören sebze ve meyvenin, iç piyasaya sürülen sebze ve meyvenin yalnızca %30'unu oluşturduğu ve %70'inin kayıt dışı olarak pazarlandığı belirlenmiştir (Canik ve Alparslan 2010).

1 Ocak 2012'de 5957 sayılı "Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanun ile kayıtlı olmayan araçların mümkün olduğu kadar ortadan kaldırılması, üreticilerin toptancı hallerine erişim maliyetlerinin azaltılması ve çiftçilerin ürünlerini doğrudan perakendecilere satabilmeleri hedeflenmiştir (Aysoy ve ark. 2015). Adanacıoğlu ve Yercan tarafından 2012 yılında yapılan bir çalışmada, Yeni Hal Kanununun yürürlüğe girmesine rağmen kayıt dışı işlemlerin önlenemediği, yaş meyve ve sebze ticaretinde toptancı hallerinin müzayede, depolama, tasnifleme ve ambalajlama tesisleri ile laboratuvar ve soğuk hava deposu gibi alt yapı eksiklikleri nedeniyle pazarlama ve yardımcı hizmetleri yerine getirmede işlevsiz kaldığı, gıda güvenilirliğinin ihmal edildiği, kayıt dışılığa bağlı olarak rekabet şartlarının

oluşturulmadığı, üretici ile tüketici arasındaki pazarlama marjının oldukça yüksek olduğu ve bunun giderek arttığı belirtilmiştir (Adanacıoğlu ve Yercan 2012).

Literatürde yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; farklı illerde toptancı hallerinin durumu ve işleyişi, yeni hal yasası hakkında komisyoncu görüşleri ve uygulamada karşılaşılan sorunların ortaya konulduğu çalışmalara rastlanmıştır (Yılmaz ve Yılmaz 2002; Hadimli ve Bulut 2004; Canik ve Alparslan 2010; Gözener ve Sayılı 2011; Coşkun 2014; Coşkun ve Tunalıoğlu 2015; Aydın Can ve Engindeniz 2018). Bununla birlikte; yeni hal kanunu ile daha önceki yasal düzenlemelerin karşılaştırılarak incelendiği, avantaj ve dezavantajların ortaya konulduğu, muhasebe bilgi sistemi ve hallerdeki belge düzeninin işlenişi gibi konuları ele alan ikincil veri taraması ile hazırlanmış çalışmaların literatürde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür (Adanacıoğlu ve Yercan 2012; Ölmez ve Demirörs 2015; Apalı ve Bozcu 2018).

Bu çalışma ile; İzmir ilindeki yaş meyve ve sebze üreticilerinin 5957 sayılı Yeni Hal Kanunu hakkında bilgi düzeylerinin belirlenmesi, kayıt dışı ticaretin ve üreticilerin Hal Kayıt Sistemine bakış açılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Böylece literatüre Yeni Hal Kanunu hakkında üretici görüşlerinin de ortaya konulduğu ve üreticilerin karşılaştıkları sorunlara yönelik kayıt dışılık hakkında somut bilgilerin yer aldığı bir çalışma eklenmiş olacaktır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın ana materyalini, İzmir ilinde yaş meyve ve sebze üretimi yapan üreticiler ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Ayrıca, önceden yayınlanmış tezler, araştırmalar, makaleler, bildirimler, proje raporları vb. çalışmanın ikincil veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın kapsamına giren ürünleri belirlemek amacı ile İzmir Büyükşehir Belediyesinin Kaynaklar Yaş Meyve ve Sebze Haliine başvurulmuştur. Bu kapsamda halde en fazla işlem yapılan ürünler tespit edilmiştir. Buna göre halde en fazla satışı olan ürünlerin patates, şeftali ve mandalina olduğu belirlenmiştir. Bu ürünlerin en fazla üretiminin gerçekleştirildiği; Ödemiş, Menderes ve Kemalpaşa ilçelerinde araştırma yürütülmüştür. Çalışmada gayeli kota örnekleme yöntemi kullanılarak ele alınan 3 ürün için 50'şer üretici ile görüşülerek, toplam 150 anket yapılmıştır.

Anket yoluyla toplanan veriler, gerekli kodlamalar ve kontroller yapıldıktan sonra Excel, SPSS ve Gretl paket programına girilmiştir. Elde edilen veriler temel tanımlayıcı istatistikler kullanılarak çizelgeler halinde özetlenmiştir. Sürekli değişkenler için Kolmogorov Smirnov testi ile normal dağılım testi yapılmıştır. Normal dağılım gösteren değişkenler için varyans analizi, normal dağılım göstermeyen değişkenler için Kruskal Wallis testi uygulanarak patates, mandalina ve şeftali üreticileri arasındaki fark ortaya konulmuştur. Üreticilerin hal kayıt sistemine kayıt olma, bildirim yapma gibi bazı özellikleri ise ki-kare analizleri ile değerlendirilmiştir. Üreticilerin hal kayıt sistemine ilişkin sorunları ise Best-Worst analizi ile ortaya konulmuştur. Üreticilerin hal kayıt sistemine kayıt olmasını etkileyen faktörler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak hal kayıt sistemine kayıt olma temel alınmıştır. Eğer üretici hal kayıt sistemine kayıt oluyorsa Y: 1, olmuyorsa Y: 0 olarak alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise; üreticinin yaşı (yıl), eğitimi (sadece okuma yazma bilen: 0, İlkokul: 1, Ortaokul: 2 Lise: 3, Üniversite: 4

Yüksek lisans/doktora: 5), toplam arazi (dekar), yıllık gelir (TL), ailedeki birey sayısı, köyün ilçeye uzaklığı (km), internete bağlanma (bağlanan: 1, bağlanmayan: 0), bilgisayar kullanma (kullanan: 1, kullanmayan: 0), tarım dışı işi olma (olan: 1, olmayan: 0) ve akıllı telefona sahip olması (var: 1, yok: 0) ele alınmıştır.

3. Bulgular

3.1 Üreticiler ile İlgili Bulgular

Araştırma kapsamında patates, mandalina ve şeftali üretimi yapan 150 üretici ile görüşülmüş ve üreticilerin yaş ortalamasının 46.95 olduğu belirlenmiştir. Mandalina üreticilerinin yaş ortalamasının, patates ve şeftali üreticilerinin yaş ortalamasına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Normal dağılım gösterdiği belirlenen yaş kriteri için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi için varyans analizi uygulanmıştır. Gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Üreticilerin genel olarak eğitim düzeyinin ilköğretim seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Üreticilerin hane halkı büyüklüğü ise ortalama 3.68 kişidir. 2016 yılı ortalama hane halkı büyüklüğü incelendiğinde Türkiye ortalamasının 3.48, İzmir ili ortalamasının ise 3.04 kişi olduğu görülmüştür (İzmir Valiliği 2017). Araştırmanın kırsal alanda yapılmasından dolayı üreticilerin hane halkı büyüklüğünün İzmir ili ortalamasının üzerinde olması beklenen bir durumdur. Üreticilerin ailelerinde tarımla uğraşan kişi sayısı yaklaşık 2 birey ve bu üreticilerin ortalama 26 yıl tarımsal faaliyetle uğraştığı tespit edilmiştir. Ailede tarımla uğraşan kişi sayısı ve tarımsal deneyim süresine

göre üreticiler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar mevcuttur (Çizelge 1).

3.2 İşletmelerin Yapısal Özellikleri

İzmir Tarım İl Müdürlüğü'nden alınan bilgilere, göre İzmir ilinde patates üretiminin en fazla yapıldığı yer Ödemiş, mandalina üretiminin en fazla yapıldığı yer Menderes, şeftali üretiminin en fazla yapıldığı yer ise Kemalpaşa ilçeleridir. Çizelge 2'de işletmelere ait bazı özellikler yer almaktadır. Buna göre; patates üreticileri yaklaşık 3 parselden oluşan ortalama 68.11 dekar alanda üretim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ödemiş ilçesinde patates üreticileri ile yapılan bir başka çalışmada benzer sonuçlara rastlanmıştır (Ormeci Kart ve ark. 2017). Patates üreticilerinin yıllık toplam patates üretim miktarı ise yaklaşık 373 tondur. Üreticilerin %40'ı geleneksel olarak üretim yaptıklarını %32'si organik ve %28'i iyi tarım uygulamaları şeklinde üretim yaptıklarını belirtmişlerdir. Yöredeki bazı patates üreticilerinin organik tarım kapsamında sürekli denetim uygulanmasından dolayı organik tarım yapmasalar dahi üretim yöntemi olarak organik olduğunu belirtmişlerdir. Bunun bir diğer göstergesi de organik üretim ve ürün fiyatlarının birbiriyle uyumlamasıdır. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın Hal Kayıt Sistemi sayfasında halde satışı yapılan geleneksel üretim yöntemi kullanılan patates ürününün ortalama satış fiyatı 0.70 TL kg⁻¹'dir (11.05.2018 tarihli veriler kullanılmıştır). Araştırma kapsamında görüşülen patates üreticilerinin beyanlarına göre ise ortalama patates fiyatı 0.44 TL kg⁻¹'dir. Üreticiler patatesin büyük bir kısmını ortalama 0.41 TL kg⁻¹'e komisyoncuya sattıklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında sanayiye, tüccara ve doğrudan tüketiciye satış yapan üreticilerde bulunmaktadır.

Çizelge 1. Üreticilerin genel özellikleri.

Table 1. General features of farmers.

	Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri	Genel
Yaş*	48.06	50.56	47.22	46.95
Eğitim (Yıl)	8.36	8.10	9.08	8.51
Ailedeki birey sayısı	3.68	3.80	3.56	3.68
Ailede tarımla uğraşan birey sayısı**	1.56	1.20	1.74	1.50
Tarımsal deneyim süresi**	27.84	28.36	21.80	26.00
Yıllık Gelir (%)	5000TL'den az	-	-	4.0
	5000-9999	-	6.0	3.30
	10000-14999	4.0	4.0	6.70
	15000-19999	12.0	16.0	15.30
	20000 ve üstü	60.0	80.0	70.70

*Varyans analizine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır. **Kruskal-Wallis testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

*According to Variance Analysis, the difference between the groups was found to be significant for $p \leq 0.05$. **According to Kruskal-Wallis test, the difference between the groups was found to be significant for $p \leq 0.05$.

Çizelge 2. İşletmelere ait özellikler.

Table 2. Features of farms.

	Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri
Üretim alanı (daa)**	68.11	39.54	25.12
Parsel sayısı (adet)**	3.08	2.90	2.88
Toplam üretim miktarı (ton)**	373.25	171.10	80.40
Ürün satış fiyatı (TL kg ⁻¹)**	0.44	0.98	1.23
Üretim yöntemi (%)	Geleneksel	60.0	26.0
	Organik	14.0	8.0
	İyi tarım	26.0	66.0

**Kruskal-Wallis testine göre gruplar arasındaki fark $p \leq 0.05$ için anlamlıdır.

**According to Kruskal-Wallis test, the difference between the groups was found to be significant for $p \leq 0.05$.

Araştırma kapsamında görüşülen mandalina üreticileri yaklaşık 40 dekar alanda 171 ton mandalina üretimi gerçekleştirmektedirler. Üreticilerin %60'ı geleneksel üretim yapmakta ve üretimini yaptıkları mandalınayı ortalama 0.98 TL kg⁻¹'e satmaktadırlar. Bu fiyatın, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın Hal Kayıt Sistemi sayfasında halde satışı yapılan geleneksel üretim yöntemi ile üretilen mandalınanın ortalama satış fiyatının (1.48 TL kg⁻¹) altında olduğu görülmüştür. Üreticiler mandalınayı genellikle tüccara ve doğrudan tüketiciye satarak pazarlamaktadırlar. Üreticiler mandalınanın tüccara satış fiyatının ortalama 0.94 TL kg⁻¹ ve doğrudan tüketiciye satış fiyatının 1.42 TL kg⁻¹ olduğunu belirtmişlerdir.

Şeftali üreticileri yaklaşık 3 parselden oluşan, 25.11 dekar alanda 80 ton şeftali üretimi yapmaktadırlar. Şeftali üreticilerinin %66 gibi büyük bir kısmının iyi tarım uygulamaları yöntemiyle üretim yaptıkları belirlenmiştir. Üreticiler ürün satış fiyatının ortalama 1.23 TL kg⁻¹ olduğunu ifade etmişlerdir. Patates ve mandalınada olduğu gibi üreticiler tarafından beyan edilen şeftali fiyatının da T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın Hal Kayıt Sistemi sayfasında yer alan şeftali fiyatının (2.66 TL kg⁻¹) altında olduğu tespit edilmiştir. Üreticilerin sıklıkla kullandıkları pazarlama kanallarının; komisyoncu, tüccar, pazarcı, doğrudan tüketici ve ihracatçı olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen üreticiler, kullandıkları pazarlama kanalları içerisinde ürünü en yüksek fiyattan ihracatçıya sattıklarını belirtmişlerdir (yaklaşık 1.97 TL kg⁻¹) (Çizelge 2). Antalya ilinde yapılan benzer bir çalışmada da sera sebzesi üreten üreticilerin öz tüketim dışında kalan ürünlerini komisyoncu aracılığı ile sattığı tespit edilmiştir (Yılmaz ve Yılmaz 2002). Aydın ilinde komisyoncularla yapılan bir başka çalışmada da, komisyoncuların %89.5'inin doğrudan üreticiden ürün aldığı belirlenmiştir (Çoşkun 2014).

3.3. Üreticilerin Hal Kayıt Sistemine Yönelik Bakış Açılırları ve Bilgi Düzeyleri

Araştırma kapsamında görüşülen üreticilerin %68.7'si "Hal Kayıt" kavramını daha önce duyduklarını ifade etmişlerdir. "Hal Kayıt" kavramını duyma oranı şeftali üreticilerinde, patates ve mandalina üreticilerine göre oldukça yüksektir. Patates, mandalina ve şeftali üreticileri ile hal kayıt kavramını daha önce duyma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Person Chi Square 6.941, p 0.031<0.05). Üreticilerin genel olarak %68.7'si daha önce hal kayıt kavramını duyduğunu belirtmelerine rağmen hal kayıt sistemine kayıt olan üreticilerin oranı %43.3'tür. Bu oranın %26 ile en düşük mandalina üreticilerinde olduğu tespit edilmiştir.

Bunu patates ve şeftali üreticileri takip etmektedir. Şeftali üreticilerinin %82 gibi büyük bir kısmının hal kayıt sistemi kavramını bilmelerine rağmen sisteme kayıt olma oranının %68'de kalması dikkat çekicidir. Öyle ki hal kayıt sistemine üreticiler internetten veya akıllı telefon uygulamasından kendileri kayıt olabileceği gibi kooperatif veya birlik aracılığı ile kayıt olabilmektedir. Bunun yanında komisyoncular ve tüccarlar aracılığı ile de sisteme kayıt olma imkânları bulunmaktadır. Patates, mandalina ve şeftali üreticileri ile hal kayıt sistemine kayıt olma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Person Chi Square 19.602, p 0.000<0.05) (Çizelge 3).

Patates üreticilerinin %28'i, mandalina üreticilerinin %16'sı ve şeftali üreticilerinin %42'si Hal Kayıt Sistemine bildirim yaptıklarını belirtmişlerdir. Şeftali üreticilerinin patates ve mandalina üreticilerine göre daha fazla bildirim yaptıkları saptanmıştır. Araştırma kapsamında görüşülen üreticilerin hal kayıt sistemine bildirim yapma durumlarına göre gruplar arası değişim istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Person Chi Square 8.281, p 0.016<0.05). Genel olarak durum incelendiğinde; üreticilerin, %28.7'si Hal Kayıt Sistemine bildirim yaptıklarını, %71.3'lük kısım ise bildirim yapmadığını belirtmiştir (Çizelge 3). Hal kayıt sistemine bildirim yapan üreticilerin, %32.6'sı Hal'e doğrudan başvuru, %7.8'i çağrı merkezi, %18.6'sı internet (E-Bildirim), %7'si akıllı telefon uygulaması, %32.6'sı komisyoncu aracılığı ve %2.3'ü tüccar aracılığı ile Hal Kayıt Sistemine bildirim yaptıklarını belirtmişlerdir. Bildirimde bulunmayan üreticilerin ise büyük bir kısmı bilgisi olmadığı ve uğraşmak istemediği için bildirimde bulunmadığını belirtmiştir. Bildirimde bulunmayan üreticilerin %51.3'ü kendi adlarına hal kayıt sistemine satış bildirimini yapıldığını bildiklerini %48.7'sinin ise kendileri adına hal kayıt sistemine bildirim yapıp yapılmadığını bilmedikleri belirlenmiştir. Genel olarak üreticilerin adına komisyoncu ve tüccarların sisteme kayıt yaptığı saptanmıştır.

Hal kayıt sistemine bildirim yaptığını ifade eden üreticilere, 2016 ve 2017 yılları için üretim miktarları ve hal kayıt sistemine bildirim yaptıkları miktarlar sorulmuştur. Bu soruyu patates üretimi yapan üreticilerin yalnızca %28'i yanıtlamıştır. Buna göre; 2016 yılında üretilen patatesin tamamı hale bildirilirken, 2017 yılında yaklaşık 3 ton patatesin bildirimiminin yapılmadığı saptanmıştır. Mandalina üretimi yapan üreticilerin de bu soruyu yanıtlama oranı yalnızca %16'dır. Bu üreticilerin beyanlarına göre; mandalınada 2016 yılında 16.67 ton, 2017 yılında ise 25 ton kayıt dışı ürünün pazarlandığı görülmektedir. Şeftali

Çizelge 3. Üreticilerin hal kayıt sistemi kavramını duyma, kayıt olma ve bildirim yapma durumu (%).

Table 3. Knowing the wholesale market registration system by farmers, registration and notification status of farmers (%).

		Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri	Genel
Hal Kayıt Sistemi Kavramını Duyuma*	Evet	66.0	58.0	82.0	68.7
	Hayır	34.0	42.0	18.0	31.3
Hal Kayıt Sistemine Kayıt Olma**	Evet	36.0	26.0	68.0	43.3
	Hayır	64.0	74.0	32.0	56.7
Hal Kayıt Sistemine Bildirim Yapma***	Evet	28.0	16.0	42.0	28.7
	Hayır	72.0	84.0	58.0	71.3
Hal Kayıt Sistemine Bildirim Yapma Şekli	Hale Doğrudan	28.6	25.0	38.1	32.6
	Çağrı Merkezi	7.1	12.5	4.8	7.8
	E-Bldirim	7.1	50.0	14.3	18.6
	Akıllı Telefon	21.4	-	-	7.0
	Komisyoncu	35.7	-	42.9	32.6
	Tüccar	28.6	12.5	-	2.3

* Person Chi Square 6.941, p 0.031<0.05. **Person Chi Square 19.602, p 0.000<0.05. ***Person Chi Square 8.281, p 0.016<0.05.

üreticilerinin ise %48'i sorulan soruyu cevaplamıştır. 2016 yılında Hal'e bildirilmeyen şeftali miktarı 8.27 ton iken, bu miktar 2017 yılında 5.36 tona düşmüştür. Buna göre; 2017 yılında en fazla kayıt dışı olarak pazarlanan ürünün %14.55 oranla mandalina olduğu tespit edilmiştir. Mandalınayı %7.30 ile şeftali, %0.49 ile patates takip etmektedir (Çizelge 4). Apalı ve Bozcu tarafından 2018 yılında Antalya ilinde komisyoncular ile yapılan bir çalışmada, kayıt dışılığı kanıtlar nitelikte sonuçlara rastlanmıştır. Öyle ki komisyoncular tarafından üreticiden alınan ürünün belgelendirilerek hale bildirilmesi gerekmektedir. Fakat yapılan çalışmada, gerçek usulde vergilendirilen müstahsiller tarafından hale satılmak üzere getirilen mallar için Fatura-2 belgesi düzenlendiği tespit edilmiştir. Bu durum gerçek usulde vergiye tabi olan müstahsillerin tüm belge düzenleme yetkisi komisyoncuya bırakıldığı için bu malları belgeleyememe sorunundan kaynaklanmaktadır. Fakat Fatura-2 belgesi Vergi Usul Kanununda düzenlenmiş bir belge olmadığından, bu belgenin kullanılması kanunen yok hükmünde sayıldığı için kayıt dışılık ortaya çıkmaktadır (Apalı ve Bozcu 2018).

Üreticilerin ürün satışı yaptığı alıcıların hal rüsumu adı altında para alma durumu incelendiğinde; patates üreticilerinin %14'ü, mandalina üreticilerinin %12'si ve şeftali üreticilerinin %38'i satışlarını yaptıkları ürünlerin alıcıları tarafından hal rüsumu adı altında para aldıklarını belirtmişlerdir. Patates, mandalina ve şeftali üreticileri ile alıcıların hal rüsumu adı altında para alma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Person Chi Square 12.474, p 0.002<0.05).

Hal rüsumu adı altında para ödediğini ifade eden üreticilerin %75'i tamamını kendisinin ödediğini belirtmiştir. Bu oran şeftali üreticilerinde %89.5'tir.

Yeni hal kanununa göre, üretici örgütlerince (kooperatif, üretici birliği, vb.) toptancı hali içinde ve dışında satılan mallarda, organik veya iyi tarım kapsamında sertifikalandırıldıkları ürünlerde ve üreticilerin ürettikleri ürünü doğrudan tüketicilere pazarladıklarında hal rüsumundan muaf olmaktadır. Üreticilere bu durum hakkında bilgi sahibi olup

olmadıkları sorulduğunda, üreticilerin büyük çoğunluğunun böyle bir muafiyetten haberdar olmadıkları görülmüştür.

Araştırma kapsamında görüşülen üreticilere "Ürün Künyesi" kavramını bilip bilmedikleri sorulmuştur. Buna göre; patates üreticilerinin %62'si, mandalina üreticilerinin %46'sı, şeftali üreticilerinin %46'sı ürün künyesi kavramını bildiklerini belirtmişlerdir. Üretici grupları ile ürün künyesi kavramını bilme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (Person Chi Square 3.416, p 0.181>0.05). "Ürün Künyesi" kavramını bilen üreticilerin ürün künyesine sahip olup olmadığı sorulduğunda ise %76.3 gibi büyük bir çoğunluğunun ürün künyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu oran %95.5 ile en yüksek şeftali üreticilerindedir (Çizelge 5).

Üreticilerin hal kayıt sistemi konusunda en önemli ve en önemsiz gördükleri sorunlar Best-Worst Analizi ile ortaya konulmuştur. Anket katılan üreticilere göre, hal kayıt sistemi hakkında en önemli sorun "Üreticilerin bu sistem hakkında bilgisinin olmaması ve bilgi eksikliği" olarak saptanmıştır. En önemsiz sorun ise, "Hükümetin haller için uygulamaya çalıştığı mevzuatta sürekli değişim yaşanması" olduğu saptanmıştır (Çizelge 6). Bu çerçevede, üreticilere yetkili kişiler tarafından hal kayıt sistemi hakkında gerekli bilgilendirmenin yapılması büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, hal kayıt sisteminin iyileşmesi için üreticilerin devletten beklentilerinin neler olduğu sorulduğunda, üreticilerin büyük bir kısmı "bilgilendirme ve eğitim" cevabını vermiştir.

Üreticilerin hal kayıt sistemine kayıt olmasında etkili olan faktörler logit modeli kullanılarak belirlenmiştir. Modelde istatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenler; yaş, eğitim, yıllık gelir, köyün ilçeye uzaklığı ve bireyin akıllı telefona sahip olmasıdır.

Çizelge 7 incelendiğinde; üreticinin yaşı arttıkça hal kayıt sistemine kayıt olma olasılığı azalış eğilimi göstermektedir. Yaşlı üreticiler teknolojiyi ve yeni bilgileri takip etmedikleri için hal kayıt sistemine kayıt olmadıkları, genç üreticilerin ise yenilikleri hızlı takip ettikleri için bilgi sahibi oldukları ve sisteme kayıt oldukları gözlenmiştir. Üreticilerin eğitim düzeyi

Çizelge 4. Ürünlerin hal kayıt sistemine bildirim miktarı (Ton)*.

Table 4. Notification amount of crops to wholesale market registration system (Tone).

	2016			2017		
	Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri	Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri
Üretim miktarı	475.00	120.00	57.13	585.43	171.88	73.45
Hale Bildirilen miktar	475.00	103.33	48.86	582.57	146.88	68.09
Fark	0.00	16.67	8.27	2.86	25.00	5.36
Fark (%)	0.00	13.89	14.47	0.49	14.55	7.30

*Patates üreticilerinin %28'i, Mandalina üreticilerinin %16'sı, Şeftali üreticilerinin %48'i cevaplamıştır.

*Answered by 28% of potato farmers, 16% of Mandarin farmers, 48% of peach farmers.

Çizelge 5. Hal rüsumu ve ürün künyesi ile ilgili bilgiler.

Table 5. Information about the wholesale market taxes and crop tag.

		Patates Üreticileri	Mandalina Üreticileri	Şeftali Üreticileri	Genel
Alicının Hal Rüsumu Adı Altında Para Alma Durumu*	Evet	14.0	12.0	38.0	21.3
	Hayır	86.0	88.0	62.0	78.7
Üreticinin Hal Rüsumunu Ödeme Şekli	Tamamını	57.1	50.0	89.5	75.0
	Yarısını	42.9	50.0	10.5	25.0
Ürün Künyesi Kavramını Bilme	Evet	62.0	46.0	46.0	51.3
	Hayır	38.0	54.0	54.0	48.7
Ürün Künyesine Sahip Olma	Evet	74.2	60.9	95.5	76.3
	Hayır	25.8	39.1	4.5	23.7

*Person Chi Square 12.474, p 0.002<0.05.

Çizelge 6. Hal kayıt sistemi hakkında en önemli ve en önemsiz sorunlar.

Table 6. The most and least important problems about the wholesale market register system.

	En İyi	En Kötü	Fark	Ortalama
Üreticilerin bu sistem hakkında bilgisinin olmaması ve bilgi eksikliği	64	7	57	0.7125
Denetim yetersizliği (üretilen önemli miktardaki ürünün hal kayıt sistemine bildirilmemesi)	11	5	6	0.075
Aracıların hal kayıt sistemini bahane ederek üreticilere verdikleri fiyatı düşürmeye çalışmaları	28	14	14	0.175
Üreticilerin bilişim teknolojilerini (bilgisayar, akıllı telefon uygulaması, vb.) kullanmadaki yetersizlikleri	0	19	-19	-0.2375
Hükümetin haller için uygulamaya çalıştığı mevzuatta sürekli değişim yaşanması	3	23	-20	-0.25
Hal Kayıt Sisteminin taraflar açısından kullanımının kolay olmaması	2	21	-19	-0.2375
Diğer	1	1	0	0

Çizelge 7. Hal kayıt sistemine kayıt olmayı etkileyen faktörler.

Table 7. The factors affecting registration of wholesale market register system.

Bağımlı Değişken: Üreticilerin Hal Kayıt Sistemine kayıt olması. Hal kayıt sistemine kayıt olan üreticiler:1, kayıt olmayan üreticiler:0				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Ölç. Hata	z-Statistiği	p-değeri
Üreticinin Yaşı (yıl)	-0.0404865	0.021095	-1.9192	0.0550**
Eğitim	0.384749	0.219012	1.7568	0.0790**
Toplam arazi miktarı (daa)	-0.00304825	0.00337262	-0.9038	0.3661
Yıllık gelir durumu (TL)	0.432777	0.214762	2.0151	0.0439*
Ailedeki birey sayısı (kişi)	0.0583915	0.146496	0.3986	0.6902
Köyün İlçeye uzaklığı (km)	-0.030261	0.0171889	-1.7605	0.0783**
İnternete bağlanma durumu	-0.635422	0.913342	-0.6957	0.4866
Bilgisayar kullanma durumu	-0.201805	0.643291	-0.3137	0.7537
Tarımdışı işi olması	-0.289936	0.392321	-0.7390	0.4599
Akıllı telefon olması	1.37376	0.785712	1.7484	0.0804**
Log-olabilirlik = -86.29806 McFadden R-kare = 0.159173 Gözlem sayısı= 107				

* $p \leq 0.05$ için anlamlıdır. ** $p \leq 0.10$ için anlamlıdır.

*significant for $p \leq 0.05$. **significant for $p \leq 0.10$.

arttıkça hal kayıt sistemine kayıt olma olasılığı artış eğilimi göstermektedir. Üreticilerin yıllık geliri arttıkça hal kayıt sistemine kayıt olması artış eğilimi göstermektedir. Fakat yıllık gelirin azalma durumunda üreticiler hal kayıt sistemine kayıt olmaktan kaçınmaktadırlar. Bunun nedeni, vergiden kaçınma olarak açıklanabilir. İlçeye uzak olan köyler sosyal ve bilgi bakımından geri planda kaldığı görülmektedir. Bu sebeple köyün ilçeye uzaklığı arttıkça üreticilerin hal kayıt sistemine kayıt olma durumu azalış eğilimi göstermektedir. Akıllı telefon yoksunluğu üreticilerin teknolojiden ve bu sebeple yeni oluşan bilgilerden uzaklığını göstermektedir. Dolayısıyla akıllı telefonu olan üreticilerin, olmayan üreticilere göre hal kayıt sistemine kayıt olma olasılığı daha fazladır.

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de 12 Eylül 1960 tarih ve 80 sayılı Toptancı Halleri Sureti İdaresi Hakkında Kanun ile başlayan yaş meyve ve sebze pazarlaması günümüze kadar çeşitli Kanun, KHK, değişiklik kanunu ve yönetmeliklerle değiştirilmiştir. İzmir ilindeki yaş meyve ve sebze üreticilerinin 5957 sayılı Yeni Hal Kanunu hakkında bilgi düzeylerinin belirlenmesi, kayıt dışı ticaretin ve üreticilerin hal kayıt sistemine bakış açılarının ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışmada; üreticilerin sıklıkla kullandığı pazarlama kanallarının komisyoncu ve tüccar olduğu belirlenmiştir. Üreticiler ve komisyoncuları ele alan farklı çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlanmıştır.

Çalışmada görüşülen patates, mandalina ve şeftali üreticilerinin büyük bir kısmının hal kayıt kavramını bilmesine rağmen, hal kayıt sistemine kayıtlı olan üretici sayısı %50’yi

bile bulmamaktadır. Patates, mandalina ve şeftali üreticileri ile hal kayıt sistemine kayıt olma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiş ve en fazla kayıtlanma oranının %68 ile şeftali üreticilerinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte kayıtlı olan üreticilerinde bildirim yapma oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, 2016 ve 2017 üretim döneminde üretilen ürün miktarı ile hale bildirilen ürün miktarı incelendiğinde de kayıt dışılığın ne kadar fazla olduğunu kanıtlamaktadır. 2017 yılında en fazla kayıt dışılığın %14.55 oranla mandalinada olduğu tespit edilmiştir. Mandalınayı %7.30 oranla şeftali, %0.49 ile de patates takip etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda da kayıt dışılığın oldukça fazla olduğu ve komisyoncuların kanunen geçersiz belgeler ile kayıt dışı ticarete sebep oldukları tespit edilmiştir.

Hal kayıt sistemine bildirim şekli genel olarak internet üzerinden yapılmaktadır. Bunun için üreticilerin teknoloji kullanımının artması ile birlikte hem bildirim sayısı artacak hem de sistem hakkında yeni çıkan bilgilere erişim kolaylaşacaktır. Bu amaçla GSM operatörleri tarafından üreticilere yönelik internet paketi olan hasat dönemlerinde ödemesi yapılabilecek tarifeler geliştirilebilir. Bu kapsamda üreticiye kolaylık sağlayacak GSM operatörlerini devlet vergi indirimi gibi kolaylıklar sağlayarak teşvik edebilir.

Üreticilerin hal kayıt sistemi konusunda gördüğü en önemli sorunun bilgi eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun ortadan kaldırılması ve hal kayıt sisteminin ne demek olduğu, hal kayıt sistemine nasıl kayıt olunacağı ve nasıl bildirim yapılması gerektiğini açıklayan bilgilendirme mesajları gönderilebilir. Örneğin; bu amaçla köy muhtarlıkları tarafından

bilgilendirme broşürleri vb. dağıtılabılır. Zaman zaman komisyoncular ile üreticilerin bir araya getirilerek bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri yapılabilir. Hal kayıt sistemine kayıt olmayı yaş, eğitim, gelir gibi faktörlerin etkilediği tespit edilmiştir. Yapılacak bilgilendirme toplantılarında yaş gruplarına göre farklı eğitimler verilebilir. Yaşlı üreticilerin var ise çocuklarına yönelik eğitimler düzenlenerek, yaşlı üreticilerin hak kaybına uğramaması sağlanabilir. Bu çalışmanın sonuçlarının, hal kayıt sisteminin sorgulanması ve iyileştirilmesi açısından karar alıcılara önemli bulgular sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Adanacioğlu H, Yercan M (2012) Yeni Hal Kanununun Tarım Kesimine Olan Muhtemel Etkilerinin Değerlendirilmesi. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 5-7 Eylül 2012: 844-845.
- Apalı A, Bozcu M (2018) Hal Komisyonculuğunda Belge Düzeni Açısından Vergi Usul Kanununun Uygulanmasında Ortaya Çıkan Farklılıkların Araştırılması: Antalya Toptancı Hali Örneği. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 19: 467-478.
- Aydın Can B, Engindeniz S (2018) Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Toptancı Hallerinin Rolü ve Önemi: Kocaeli Merkez İlçe Toptancı Hali Örneği. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi* 32(3): 266-273.
- Aysoy C, Kırılı DH, Tümen S (2015) Taze Meyve-Sebze Tedarik Zincirindeki Engelleri Azaltıcı Tedbirlerin Fiyatlar Üzerindeki Etkisi. *TCMB Ekonomi Notları* 3: 1-12.
- Canik F, Alparslan Y (2010) Türkiye’de Yaş Meyve ve Sebze Pazarlaması ve Toptancı Halleri. *Tarım Ekonomisi ve Politika Geliştirme Enstitüsü* 11: 2-8.
- Çoşkun H (2014) Aydın İlinde Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hallerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Çoşkun MH, Tunahoğlu R (2015) Aydın İlinde Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hallerinin İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 12(2): 83-92.
- Demirbaş N (2001) Türkiye’de Toptancı Halleri ile İlgili Yasal Düzenlemelerin Meyve-Sebze Üretim ve Pazarlama Politikalarının Başarısı Üzerine Etkileri: İzmir İli Örneği. *Türkiye Ziraat Odaları Birliği*, İzmir, s. 1-2.
- Eraktan G (1997) Avrupa Birliğinde Meyve ve Sebze Sektörüne Yönelik Politikalar ve Türkiye’nin Uyumu. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova: 17-22.
- Giray FH (1998) Yeni Hal Yasası Gerçekten Yeni Bir Yasa mı?. *Türk-Kooperatif Ekin Dergisi* 52-56.
- Gözener B, Sayılı M (2011) Tokat İli Merkez İlçede Toptancı Halindeki Komisyoncuların Yeni Hal Yasası Hakkındaki Görüşleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 28(2): 227-235.
- Hadimli H, Bulut İ (2004) Antalya’da Sebze-Meyve Ticareti ve Antalya Toptancı Hali’ne Coğrafi Bir Yaklaşım. *Doğu Coğrafya Dergisi* 11: 261-282.
- İzmir Valiliği (2017) www.izmir.gov.tr. Erişim 19 Mayıs 2017.
- Ormeci Kart CM, Abay CF, Gungor S, Ozer Z (2017) Seed Supply and Seed Preferences of Potato Farmers: Nigde Central and İzmir Ödemiş Provinces. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development* 17(2): 239-250.
- Ölmez S, Demirörs MO (2015) Yeni Hal Yasası Üzerine Bir Derleme. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 8(2): 59-65.
- Sayın C, Mencet MN (2007) Hal Yasası’nın Yaş Meyve ve Sebze Pazarlamasındaki Etkinliğinin Tartışılması. GAP V. Tarım Kongresi, 17-19 Ekim, Urfa.

Yılmaz S, Yılmaz İ (2002) Türkiye Yaş Meyve ve Sebze Pazarlamasında Toptancı Hal Sisteminin Değerlendirilmesi: Antalya Büyükşehir Belediyesi Toptancı Hali Örneği. *Türkiye V. Tarım Ekonomisi Kongresi, Erzurum*: 292-299.